

МИРМУҶСИН

АСАРЛАР

ТУРТИНЧИ ЖИЛД

ҲИКОЯЛАР
ҚИССАЛАР

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат маърифе
1983

МУТИЛАЛ

Серқатнов, кўркам Ражпур кўчасидан Садар бозорига борувчилар ўртадаги вокзал кўпригидан ўтмай иложлари йўқ. Бу баланд темир кўприкка қирқдан ертиқ зинапоя билан чиқилади. Сўнгги беш зинапоя қолганда ҳар қандай одамнинг ҳам ҳаллослаб қолиши турган гап. Кўприк остида қанчалаб темир излар, вагонлар бор; паҳлавон Рамага ўхшаб, бир қора паровоз вокзалда уёқ-буёққа ўтиб, пишқириб юрибди. Паровоз кўприк остига яқинлашганда ҳаммаёқни тутун қоплаб, қоронғилик ичида қуёш ҳам кўринмай қолади. Паровоз тутуни йўқолиб, бир муддат ҳаво мусаффо бўлганида бу баланд кўприк устида турган киши Ямуда дарёси бўйидаги қадимий Қизил қалъа кунгураларини, Жома масжиди минораларини, Лакшминарайн ибодатхонаси қуббаларини бемалол кўради. Шу баланд темир кўприк зиналарида уч-тўрт ярим яланғоч болалар ҳам йўловчилар оёғи остида ўралашиб юришарди. Уларнинг тетикроғи, сочлари баррадек йилтираб турадиган саккиз яшар Мўтилал, қоялардан қояларга сакраб юрадиган кийиклардек, ҳамма учун машаққат бўлган айланма зинапояларда пилдираб юрарди. У баъзан йўловчиларни бир лаҳза тўхтатиб ашула айтиб берар, баъзида эса тўғридан-тўғри кичик ва ориқ панжаларини чўзиб садақа сўрарди. Мабодо бирон велосипед минган киши кўприкка яқинлашар экан, Мўтилал югуриб бориб велосипедни ушлар; уни кўприкдан ўтказиб берай деб жон-жаҳди билан илтимос қиларди.

Мўтилал кўчада ётиб, кўчада туради. Унинг ётиги ҳам йўлкадаги бир чинор таги. Тошлар устидан от-аравалар босиб ўта берганидек, у чўзилиб ухлаб ётганида, унинг устидан ҳам одамлар ҳатлаб ўтиб кетаверишади. Унинг онаси бир неча йил бурун шу

вокзал атрофидаги йўлкалардан бирида қазо қилди. Шундан бошлаб, Мўтирал кимсасиз. Яқин-яқиндаги на унинг отаси дҳоби¹ эканини кўча қоровулидан билди.

Мўтирал велосипед минган киши орқасидан эргашиб, ялиниб-ёлвориб зил велосипедини унинг қўлидан олдида, елкасида, кучанганича зинапоялардан олиб чиқиб кетди. Велосипед эгаси икки қадамча пастда, Мўтирал кетидан битта-битта қадам ташлаб юқорига кўтарилди бошлади. Бу йўғон одамнинг устида жужун кўйлак, бошида икки айри салласи бўлиб, гўштдор юзларини қора соқол босганди. У бошини мағрур тутиб, ён-атрофига қарамай борарди. Мўтирал тепага чиқиб олгач, бу жанобнинг велосипедини эҳтиёткорлик билан гилдиратиб борди-да, пастга тушишда уни яна елкасига кўтариб олди. Унинг суяклари қирсиллаб кетарди. Не машаққат билан пастга тушиб олгач, Мўтирал, юраги гурсса-гурсса уриб, ҳаллослашига қарамай табассум билан жанобга велосипедни топширди. Жаноб жужун кўйлаги чўнтагига қўл тиқиб, беш пайсалик гангачани Мўтиралнинг кафтига ташлади-да, яна велосипедига миниб Садар бозори томон жўнади. Мўтирал, тангачани сиқимлаганича, зингиллаб, зинапояларга қоқилиб юқорига чиқди. Кўприкдан олиб ўтиб ўртоқлари ёнига келди-да, тангачани кўрсатди. Ундан сўнг яна шу ерда — ўртоқлари ёнида туриб велосипедчилар келишини кутиб ўтирди.

Орадан кўп ўтмай, юпунгина бир йигит бўёқлари ўчиб кетган эскигина велосипедини зингиллатиб келиб, кўприк ёнида тўхтатиши биланоқ зинапояда ўтирган Мўтирал дик ўрнидан турди-да, велосипедини ушлади.

— Соҳиб, рухсат этинг, мен олиб чиқиб бераман.

Йигитча Мўтиралга кулиб қаради:

— Мен соҳиб эмасман.

— Бабу, рухсат этинг...

— Мен «бабу» ҳам эмасман!

— Сер², рухсат этинг.

— Мен «сер» ҳам эмасман.

¹ Дҳоби — хўрланган кишилар, улардан йирганадилар.

² Сер — инглизча жаноби олий демак.

— Мистер...— Мўтирал яна илтижо қилди,— рух-сат этинг.

— Мен ҳеч нарса эмасман!— йигит жилмайди.

Мўтиралнинг ёниб турган кўзларига тикилган бу йигит липпасидаги кир рўмолчани очиб, беш-олти чақалардан бирини Мўтиралга узатди-да, велосипедини ўзи азот елкасига кўтариб, инқиллаб, зиналар оша юқорига чиқа кетди. Беш пайсалик чақани сиқимлаган Мўтирал ва унинг ўртоқлари йигит орқасидан таажжуб билан қараб қолишди. Болалардан бири:—Ўз фойдасини билмаган, нодон!»— деб гап отди.

— Нима-а!— деди Мўтирал, бу гапни айтган боланинг юзига бир шапати уриб,— шундай яхши одамни сўкасанми?

Улар яна зинапояларга сочилишиб, хомуш ўтиришди. Мўтирал калтак еган болага секин ер остидан қараб қўйди. Зинапоялардан қаторлашиб чиқиб кетаётган йўловчилар уларга қарашмас, бундай дарбадар болаларни ҳамма ерда учрата берганларидан бўлса керак, улар баланд ва ҳашаматли бу кўприк зинапояларига сочилиб қолган тошларга ўхшашарди — йўловчилар фақат қоқилиб тушмаслик учун баъзан ҳатлаб, баъзан ёнларидан ўтиб кетишарди. Кун ўрталарига бориб, олдида ойнаси, орқасида юк ортадиган савати бор, чиройли велосипед минган қора соқолли, бошига икки айри қилиб малла ранг салла ўраган бир сингх жаноблари келиб қолди. У зина ёнида тўхтаб, Мўтирал илтимосини кутиб ўтирмай, велосипедини берди-да, ўзи битта-битта қадам ташлаб юқорига чиқаверди. Мўтирал велосипедни дон тортаётган чумолидек жон-жаҳди билан юқорига судради. Кўприк тепасига чиқиб олган баланд бўйли сингх пастда инқиллаб, кучаниб келаётган Мўтиралга бир дам тикилиб турди. Велосипед тепага анча яқинлашгач, сингх яна бамайлихотир йўлида давом этди. Мўтирал юқорига чиқиб олиб, андак нафасини ростлаётган эди, ўн қадамча олдинда турган жаноб «юра қол!» дегандек ишора қилди. Мўтирал дарҳол велосипедни гилдиратиб юра кетди. У эшитилар-эшитилмас ўзича сўкинарди. Ойнали, саватли велосипед шу қадар оғир бўладики, бу лаънати асфальт шиббалайдиган трактордан ҳам оғир бўлиб кетади. Мўтирал велосипедни эсон-омон ерга олиб тушиб бергач, соҳиб

унинг қўлига беш пайсалик тангача ташлади-да, велосипедига миниб жўнади. Мўтиллал пулни чангаллаб, ўртоқлари ёнига қайтиб келди. Унинг оёқлари қалтираб, елкаси ачишиб оғрирди.

Қош қорайгунча у яна тўрт велосипедни кўприкдан ўтказиб, кейин Садар бозорига борди, чангалидаги танга-чақаларга накура¹ олиб еди. Шундан сўнг, Ражпур кўчасидаги йўлкада — ҳар куни ётиб ухлайдиган ўз жойида, тонг отгунича хуррак тортди. Кўчада юрган дайди сигирлар унинг ёнидан ўта туриб, ҳидлаб, юзларини ялаб кетганини ҳам мутлақо пайқагани йўқ.

Шундай қилиб, кунлар ўта бошлади. Кичкина Мўтиллал кўприкдан велосипед ўтказиб қўйишни ўзига ҳунар қилиб олди. У ҳатто шу йўсинда пул тўплаб, қути, икки чўтка, сариқ ва қора мой сотиб олиб, ботинка мойлашни ҳам орзу қилган вақтлари бўлган. Бунинг учун кам деганда саккиз рупия пул топиши керак. Агар унинг чўткалари бўлганда, у, албатта «Империал» мусофирхонаси эшигига бориб ўтирарди.

Якшанба куни Мўтиллал эрта билан юз-қўлини ювиб «ўз ишига» кетаётиб, Лакшминараийн ибодатхонаси ёнида бир дам тўхтади. Бу ибодатхонани томоша қилиб юрган аллақандай оқ танлилар ёнига бориб, садақа сўраб қўл чўзди. Ажнабийлар унга қайрилиб боқишмади ҳам. Мўтиллал ва унга ўхшаш қора болалар чуғуллашиб сайёҳлар атрофида ўралашаверди. Шу пайт, баланд бўйли, бақа кўз бир одам ёнидаги шеригига Мўтиллални кўрсатиб: «The Hindies re neerer tonhe monkeus than tothe Englishmen...» — деди. Мўтиллал диққат билан қулоқ солиб туриб, бу гапнинг маъноси «Ҳиндилар инглизлардан кўра маймунларга яқинроқ» деяётганини пайқади. У бир лаҳза новча инглизга еб қўйгудек бўлиб тикилиб турди-да, кейин сўкиниб вокзал томон жўнади.

Кунларнинг бирида кичкина Мўтиллал ўзидан катта велосипедни ортмачоғлаб зинапоялардан юқорига чиқаётганида ҳаддан зиёд толиб, кўзи тиниб йиқилиб тушди. Қўлидаги ойнали, орқасида савати бор янги

¹ Накура — нўхат ва ловиядан қилинган таом.

велосипед зиналар устида сакраб-сакраб, қарсийлаб ерга урилди. Велосипед эгаси зинапоянинг темир қирраларида ўрнидан туrolмай, тўлганиб ётган Мўтиллалга бир хўмрайиб қараб, устидан ҳатлаб ўтди-да, югурганича пастга тушиб, велосипедни ердан кўтарди. Ойнаси синиб, ғилдираклари қийшайган велосипедни бир болага кўтартириб жўнади. Юқорида инграб, чўзилиб ётган Мўтиллал анча вақтгача ўзини уёққа-буёққа ташлаб, инқиллаб ётди. Атрофини ўраган ўзига ўхшаш болалар унга ҳеч ёрдам бериша олмади. Бир муддатдан кейин ўткинчи бир киши Мўтиллални кўтариб, пастга олиб тушди-да, йўлкага, девор тагига ётқизиб қўйди. Унинг ўртоқлари зинага сочилган учтўрт тангасини йиғиб, Мўтиллал ёнига қўйишди. Бир бола югурганича бориб, Ражпур кўча йўлкасидаги увада одеялини олиб келиб, Мўтиллал устига ёпиб қўйди. Узи ҳам бу кеча шу ерда — Мўтиллал ёнида тунади.

Тун жуда оғир ўтди: деярли тонг отгунча Мўтиллал инграб, бақириб чиқди. Унинг ўнг оёғи буралиб кетиб, тўпиғи шишиб чиқибди. Унг биқини зина қиррасига тушиб шилиниб кетибди. Ўртоғининг эски-туски латталар билан боғлашига қарамай, барибир сирқиб қон оқарди. Биқинидан кўра ҳам тўпиғи азоб бериб оғрирди. Тонг ёришишига яқин кўча супураётган киши Мўтиллал тепасига келиб, уёқ-буёғини очиб кўрди. Оёғига қўл тегизган эди, у чинқириб юборди.

— Эҳ, бечора, сенга жабр бўлибди. Кийикдек дикллаб юрувдинг,— деди у киши ачиниб.

Бирор соатдан сўнг рўпарадаги боққол дўкони очгач, у бир парча латтага мой суриб Мўтиллалнинг ярасини боғлаб қўйди-да, сопол товоқда овқат келтирди. Шундан сўнг у: «Қандоқ қилай, қўлимдан келгани шу, етим бола», дегандек термилиб турди. Мўтиллалнинг овқат еяётганини кўриб, гўё ўз ватандошлик бурчини бажаргандай, кўнгли таскин топиб, бу ердан кетди.

Мўтиллал шу ётганича роса бир ой ётди. Бир ойдан сўнг у таёққа суяниб ўрнидан турди. Узун таёқ тепасига чиллак қоқиб, обдан уни латталар билан ўраб, қўлтиқ таёқ қилиб олди-да, ўнг оёғини ерга теккизолмай ҳаккачаклаб юра бошлади. Биқинидаги яра ҳеч қотмай маддалай бергач, одамлар бу яра Гангда чўмилмагунча тузалмаслигини айтишди. У албатта

Банорас шахрига бориб, Ганг дарёсида чўмилиши, сўнгра ибодатхонага кириб, Шивага сизиниши ловим эмиш. Бу гапларни эшитган Мўтиллал шу кундаёқ муқаддас Банорас шахрига жўнади. Поездда тиланчилик қилиб, икки кун деганда Банорасга етди. Ганг дарёсига тушаверишдаги зинапойларда ўтирган мажруҳ одамлар билан бирга дарё сувидан олиб, баданини ювди. Ундан сўнг кўплар қатори ибодатхонага кириб, Шивага сизинди. «Соҳибни шафқатсиз, ёмон одам деган бўлсам, тавба қилдим, Соҳиб яхши одам» — деб Будда қаршисида чўкка тушганча икки кўлни жуфтлаб, йиглаб, илтижо қилди.

Мўгилал бир ойча Банорасда қолиб, ҳар куни Ганг дарёсида ювиниб турди, ибодатхонага бориб сизинди. Лекин унинг яраси тузалмай, оёқларини боса олмай юраверди. Бир куни шу ерлик ғариб кишилардан бири: «Бу ишдан ҳеч фойда йўқ. Мен ўн йил сизиндим, лекин чўлоқ оёгимни тузата олмадим. Яхшиси, сен Бомбайга бор. У ерда бошқа мамлакатлардан келган катта докторлар бор эмиш. Ялиниб, тузалсам ўлгунча хизматингизни қиламан десанг, сени дори билан тез кунда тузатиб қўядилар», — деди. Бу гапни эшитган Мўтиллал, ҳайё-ҳувв деб, юк ортилган вагоннинг бир каталагида Бомбайга жўнади.

Икки кундан сўнг, эрта билан уйқудан уйғонган эди, кўз олдида сершовқин вокзал пайдо бўлди. У қўлтиқтаёгини тўқиллатиб вокзалдан чиқди-да, буюк шаҳарнинг серҳашамат бинолари остидаги асфальт йўлкалардан боши оққан томонга юра бошлади. Кўчаларда машиналар шу қадар кўп эдики, чорраҳаларда у томондан бу томонга ўтиш учун анча вақт кутиб туриш керак. У денгиз қирғоғи бўйлаб олисларга чўзилган кўркам кўчада, қалин мрамар тошлардан ишланган йўлкада туриб узоқ вақт тўлқин отиб, кўпириб ётган денгизга тикилди. Ундан кейин Малабар деб аталган тепаликдаги «Боғи муаллақ» қа борди. Кечгача бу ерни айланиб, қорни очганини ҳам билмай қолди. Оёқлари зўриқиб, биқини огрий бошлагач, бу азим шаҳарда «игнадан тортиб филгача сотиб олиш мумкин» бўлган катта бозор томон жўнади. Бу шаҳарда қоровулдан то дўкондоргача, ҳамма инглизча гаплашади. «Тавба, ҳинди ҳинди билан ҳам инглизча гаплашади-я!» — деди ичида Мўтиллал туютиб.

Эртасига эрта билан Мўтирал сўрай-сўрай катта бир доктор эшигига борди. Гулзор ҳовлига кириб, икки четига тувакларда самбит гул қўйилган мәрмар зинапоялардан чиқиб, айвончадаги сават стулга ўтирди. Ҳовлида юрган хизматкор Мўтирал орқасидан келди-да, дўқ урди: «Хўш, қани ўрнингдан тур!»

— Доктор жанобларида ишим бор. Оёғим чўлоқ бўлиб қолди...

— Пулинг борми?

— Мен доктор жанобларига хизмат қилиб, қарзимни узаман...

— Жўна! Жўна дейман сенга!— ҳовли хизматкори ўшқирди.

Капалаги учиб кетган Мўтирал дик ўрнидан туриб, кўчага чиқиб кетди. У хомуш бўлиб, анча жойга боргач, яна орқасига қайрилиб, доктор ҳовлисига тикилди. У ноумид бўлмай, суриштириб, яна бир доктор уйини топиб келди. Бу доктор катта бинонинг бешинчи қаватида тураркан. У айланма зинапоялардан аранг юқорига чиқдида, эшик қўнғироғини босди. Бир зумдан кейин қия очилган эшикдан узунгина бир бурун чиқди — кўзойнакли сариқ бир одам эшикни очди-да, бир оёқлаб, ҳаллослаб турган чувринди Мўтиралга қараб: «Хўш?»— деди.

— Доктор, оёғимни кўринг, биқиним яра...— У кўйлагини кўтариб, биқинини оча бошлади.

— Доктор, пулга кўради. Пулинг борми?

— Хизматингизни қиламан, ундан кейин дуо қиламан...

Кўзойнакли одамнинг энсаси қотиб, эшикни ёпаётган эди, Мўтирал «ёпманг» дегандак қилиб, орқадан тортди. Кўзойнакли сариқ одам заҳарханча билан «The animal!»¹— деди-да, куч билан эшикни қарсиллатиб ёпди. Мўтирал яна секин-аста зинапоялардан пастга туша бошлади. Зинапоялардан тушиш чиқишдан ҳам оғир — машаққат бўлиб кетди. Шу куни у яна бозорга қайтиб келиб, тиланчилик билан тамадди қилди. Чарчаган экан, қош қорайиши билан бозор четидаги йўлкада ухлаб қолди. Эрта билан водопроводда юзқўлини ювиб, шундай катта шаҳарда бирон шафқатли доктор бўлмаслигига ачиниб, яна кўча изғиб кетди.

¹ Инглизча, ҳайвон дегани.

Яна уч доктор эшигини қоқди. Уч докторнинг бири кўриб, рецепт ёзиб бериш учун ўн олти рупия тўлашини айтиб, секингина эшикни ёпди. Бошқалари унга болдан-оёқ бир тикилиб тўғридан-тўғри ҳайдаб чиқаришди.

Мўтилал Бомбайда ўн беш кун саргардон бўлиб юриб, кейин яна юк вагонларига тирмашиб, Деҳлига қайтиб келди. Чунки бу шаҳарда ўсиб катта бўлган эди. Онасининг арвоҳи ҳам шу ерда изғиб, Мўтилални қидириб юргандай эди. Бундан ташқари, Ражпур кўчасида чинор ётоғи, вокзал кўпригида чопқиллаб юрган ўртоқларини ҳам соғинди. Кўча супурадиган қоровул билан боққолни ҳам соғинди. Унинг Мўтилал эканини шулардан бошқа ҳеч кимса билмас эди...

ХОТИМА

Яқинда биз, бир гуруҳ сайёҳлар, бу ажойибот ва фаройиботларга тўла азим мамлакатни саёҳат қилиб юрганимизда, «Овами адора» деб аталувчи тўқимачилар клуби бизни таклиф этиб, ишчилар маҳалласидаги оддийгина залда аллавақтгача суҳбатлашдик. Одамлар ичида ўтирган қўлтиқ таёқли бир қора бола ўрнидан туриб: «Сизларда докторлар касални текинга кўрар эмиш. Шу гап ростми?» — деди.

— Ҳа, рост, — дедим мен.

У яна жойига чўкди-да, ёнидаги кишига бир нима деб пичирлади. Бир лаҳза ўтар-ўтмас шериги: «Жаноб, бу ошнам сизнинг гапингизга ишонмаяпти. Ҳамма ерда докторлар пулга кўради-ку?.. — деди.

— Бизда тиббий ёрдам текин. Бу — ҳақиқат! — дедим.

Жон қулоғини тутиб, сўзларимизни эшитиб ўтирганлар таажжубланишди. Улар қалбидаги ҳавас юзларидаги илиқ табассумдан сезиларди. Суҳбат охирида савол берган қўлтиқ таёқли қора бола менинг ёнимга келиб, исмимни сўради. Мен унга исмимни айтиб, значок тухфа қилдим. Бола, бу учрашувни ҳеч қачон унутмаслигини қайта-қайта айтиб, ўзининг исми Мўтилал эканини, гарчи оёғи чўлоқ бўлса ҳам, ўзи қимматбаҳо эканини, яъни ҳиндийчада Мўти — марварид, лал — ёқут эканини айтди. Шундан сўнг у юқорида ёзганларимизнинг ҳаммасини бирма-бир ҳикоя қилиб берди.

1960 йил, Деҳли — Тошкент